

МАЪНАВИЙ ЯНГИЛАНИШ ЖАРАЁНИДА МИЛЛИЙ РАҚС САНЪАТИНИНГ АМАЛИЁТДАГИ МЕЗОНЛАРИ

Назарова Иродахон Зайниддиновна

ФарДУ Санъатшунослик факультети

“Муסיкий таълим ва маданият” кафедраси ўқитувчиси

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8288325>

ARTICLE INFO

Received: 21th August 2023

Accepted: 27th August 2023

Online: 28th August 2023

KEY WORDS

Инсон, жамият, миллий рақс,
маънавий-маданият,
ижтимоий-иқтисодий,
ижтимоий-сиёсий, миллий
мерос, илм-фан, санъат.

ABSTRACT

Мақолада жамиятнинг маънавий янгилааниш жараёнида миллий рақс санъатининг амалиётдаги мезонларини шакллантирилишида маънавий мерос намуналари илмий ахамияти очиб берилган. Миллий рақс бой маданиятимизнинг ажралмас қисми бўлиб, инсоннинг дунёни хис қилиш жараёнида ўзига хослигини акс эттирган санъат турлари асосини ташкил этганлиги таъкидланган.

Кириш. Буюк тарих маданият ва маънавий эгаси бўлган халқимиз демократик тамойиларга асосланган янги ҳаёт, янги жамият пойдеворини қураётган бир даврда ва айна пайтда хозирги мураккаб ва шиддатли давр-жараёнларда чинакам маънавийли ва маърифатли одамгина инсон қадрини, миллий ўзлигини англаш ҳамда миллий қадриятлар таркибида ўзбек миллий рақс санъати, жамият маънавий тараққиётида санъатнинг бошқа турларига нисбатан глобал таъсир этиш хусусиятига эгадир.

Бугунги кунда жамиятимизнинг маънавий ҳаётида рақс санъати салмоқли, улкан, юксак ўринларни эгаллаб, хамиша изланишда, ҳаракатда ривожланиб, такомиллашиб келмоқда. Ўзбек рақс санъати бой маданиятимизнинг ажралмас қисми бўлиб, инсоннинг дунё оламини хис қилиш жараёнида ўзига хослигини акс эттирган санъат турларидан биридир. Рақсдаги ҳар бир ҳаракат, назокат ўзаро мутаносиблиги жилоси, кўз қарашлари, унсурлари айнан фақат миллатимизга хос бўлган тарзда намоён бўлади. Уларо ўзбекнинг ҳаёти, яшаш турмуш-тарзи, завқу-шавқи, орзу умиди, дарду қувончини кўрсатувчи мухтасар бир сахна асари, оханг ва ритмга жавобан инсон руҳи, юрагию вужудида қалбида яралган инъокоси яни акс-садоидир. Жамиятмиздаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, илм-фан тараққиёти бевосита ёшларнинг маънавий дунёқарашини бойитиб, юксалтириб келмоқда. Маълумки дунё халқларининг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти мисилсиз даражада ривожланиб, глобаллашув жараёнларининг қамрови ғоят кенг кўламда кенгайиб борди. Юзага келган беқиёс илмий ва адабий меросни янгича тамойилар асосида тадқиқ этиш, дунё тамаддуни ривождаги ўрнини белгилаш, хусусан, ўзбек миллий рақс санъати анъаналарининг типологияси ва ўзига хос миллий хусусиятларини кўрсатиб беришни тақазо этади.

Жамият ҳаётида инсоннинг ҳис-туйғуларини ифода этишга қаратилган бўлиб, бошқа санъат турларидан кўра катта эмоционал таъсир кучига эгадир. Муסיқа ва

рақсни идрок этиш учун инсон ўзининг тафаккури, дунёқараши ва иқтидоридан фойдаланади. Муסיқа, рақс ва бошқа санъат турлари инсоннинг нафақат эмоционал, балки бутун маънавий ҳаётини акс эттириб, ғоявий, эстетик билим ва тарбиявий аҳамият касб этади. Шу сабабли, буюк композиторлар ижодида миллий куй оҳанглари, шу халққа хос бўлган хусусиятларни англаб олиш мумкин.¹

Асосий қисм. Инсон ҳаётида, унинг улғайиши ва шахс сифатида шаклланиб боришида муסיқий тарбиянинг роли бениҳоят катта бўлиб, у инсон туғилгандан, яъни гўдаклик даврида айтиладиган она алласидан то умрининг охиригача кунларига инсон билан ёнма-ён, шодлигу-хурсандчилик, қайғу-ғам, осойишта дамларини ҳам инсон муסיқа билан баҳам кўради, у билан дардлашади, сирлашади. Муסיқани севувчи инсоннинг кўнгли эзгуликка мойил бўлади, у жаҳолатга қарши самарали восита, ўткир қуролдир. У бор ерда жаҳолат қочади, миллат танламайди, лекин қалбда миллий руҳ уйғотади. Рақс муסיқа билан узвий боғлиқ бўлиб, муסיқа мазмунини образлар воситасида очиб беради. Халқ рақсларида ритмнинг муҳумлиги муסיқада ўз ифодасини топиб, оёқ, қўл, бош ва тана ҳаракатлари умумий ритмга бўйсунди, бири-бири билан боғланади.

Ҳар бир миллатнинг гўзаллиги, жозибаси, тароватини намоён қилувчи санъати, маданияти мавжуд бўлиб, кишилиқ жамияти тараққиёти давомида санъат турларидан адабиёт, рассомчилик, халқ амалий санъати, хайкалтарошлик, қўшиқ, кино, театр, муסיқа, рақс ва ҳақозолар вужудга келди. Ўзбек санъати шарқдаги энг қадимий санъатлардан биридир. Кўп йиллар мобойнида ривожланиб келган бу санъат халқ маънавий ва маданий бойлигининг ажралмас бир қисми, у ўзининг бой анъаналари билан меҳнаткаш оммага, унинг юксак манфаатларига катта хизмат қилиб келди.

Ўзбек жадид адабиётининг энг йирик номоёндаси, халқимизнинг ижодий ва ижтимоий тафаккуррига улкан ҳисса қўшган адиб, Абдурауф Фитрат “Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи” китобида шундай деган: -“Мен танбур чертганимда ва раққосалар рақсга тушганда халқимни ички бой оламини, гўзал қалбини, ҳаёти ниҳоятда қарама-қаршилиқлар билан тўлиб қетганини хис этаман. Рақс шундай санъатки, у халқни, ҳар бир миллатни, маънавий ҳаётини кўрсатиб турадиган, Оллох таоло яратган бир мужиза” деб фикир билдирган эди.

Миллий ғурури баланд халқнинг миллий санъати, адабиёти ҳам беқиёс тарбиявий қудратга эга. Зеро, санъатнинг бошқа турлари каби миллий рақс ҳам миллатнинг ўзлигини, тарихини, миллий характерини, қадим орзу- умидларини, келажакка ишончини акс эттиради. Рақс санъати ҳаёт гўзалликларидан, қалб туғёнларидан илҳом олади. Айнан шу илҳом санъатсевар элларнинг, турли миллатларнинг фикрлаш тарзида, дунёни тасаввур қилишларида намоён бўлади ҳамда уларни бирлаштиради.²

Рақс фақат бир миллатга хос санъат эмас, балки умуминсоний бадиий ижоднинг маҳсулидир. Неча асрлардан буён олтин мерос бўлиб келаётган ўзбек миллий рақс санъати чуқур мазмуни ва бетакрор гўзаллиги билан дунё миқёсида қадр топиб,

¹ "Oriental Volume 3 Art Issue and 3 Culture" / September Scientific-Methodical 2022 Journal / ISSN 2181-063X 239 <http://oac.dsmi-qf.uz>

² X.Хароева. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education Hosted from Istanbul, Turkey <https://conferencea.org> March 28th 2022

шуҳрат қозониб, ижодкор халқимиз томонидан йиллар оша яратилган рақслар ўзбек санъатининг ноёб дурдоналаридан бири сифатида саналиб келинмоқда. Ўзбек рақс даҳолари яратган ғоявий-бадиий жиҳатдан юксак рақслар халқимизни асрлар давомида инсонпарварлик, она-Ватанга муҳаббат, жасорат, фидокорлик, курашчанлик, гўзал хулқ руҳида тарбиялаб келди.

Хусусан, юртимиз равнақи учун қабул қилинаётган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, шунингдек, миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясида, янги Ўзбекистон тараққиёти стратегиясида миллий маънавий-маданиятни ривожлантириш масалаларига доир муҳим вазифалар белгиланган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2021 йилнинг энг муҳим устувор вазифалари ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожатномасида “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Бегунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим” - деган эдилар.³ Айни шу мақсадларни амалга оширишда мамлакатимиз президентининг бир қатор фармон ва қарорлари, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрда қабул қилинган 1059-сон “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди.⁴

Буларнинг барчаси мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар ва амалга оширилаётган кенг қўламли ишлар ўзбек миллий маданиятининг асоси бўлган ўзбек миллий рақс санъати ривожланишига фундаментал асос бўлиб хизмат қилади.

Рақс санъати-ўзига хос мазмун ва чуқур маънога эгаллиги билан халқ қалбига яқиндир. Айниқса, халқ рақслари орқали халқнинг тарихи, турмуш тарзи, воқеа ва халқаларига хос ажиб таровати, меҳнат жараёни, юксак маданияти, инсоний фазилатлари, аёл-қизларнинг ибодат-ҳаёси, йигитлар ва эркакларнинг куч-қудрати, шуърури, болаларнинг шўхлиги, байрам ва хурсандчиликлари тараннум этилиши билан бирга, инсоннинг қайғу-аламли кунлари, дарду-фироғи тасвирланади.

Миллий ғурури баланд халқнинг миллий санъати, адабиёти ҳам беқиёс тарбиявий қудратга эга. Зеро, санъатнинг бошқа турлари каби миллий рақс ҳам миллатнинг ўзлигини, тарихини, миллий характерини, қадим орзу- умидларини, келажакка ишончини акс эттиради. Рақс санъати ҳаёт гўзалликларидан, қалб туғёнларидан илҳом олади. Айнан шу илҳом санъатсевар элларнинг, турли миллатларнинг фикрлаш тарзида, дунёни тасаввур қилишларида намоён бўлади ҳамда уларни бирлаштиради.⁵

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 29 декабр 2021 йилнинг энг муҳим устувор вазифалари ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожатномаси.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги - Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги 1059-сон Қарори 1 -иловаси //Қоун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.03.01.2020 й, 09/20/1059/4265-сон.

⁵ Х.Хароева. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education Hosted from Istanbul, Turkey <https://conferencea.org> March 28th 2022

Рақс-инсоният пайдо бўлган илк даврлардаёқ туғилган. Дастлаб рақс орқали инсониятнинг меҳнат жараёнлари, хайвонларнинг ҳаракатлари ижро этиб юрилган. Рақс гавданинг бошланғич ҳолатларидан ритмик гавда ҳаракатлари туркими билан якуний ҳолатга ўтиш орқали вужудга келади. Ҳақиқий санъат меҳнатдан толиққан инсонга маънавий-руҳий куч, тетиклик, хушчақчақлик, ҳаётга-яшашга бўлган интилишларига қанот бағишлаган. Ўзбек миллий рақс санъати минг йиллар мобойнида инсоннинг жамиятдаги ҳаётини ва умуман, ижтимоий ҳаётини акс эттирувчи ўзига хос кўзгу бўлиб ҳизмат қилган. Рақс санъати тарихи ўрганилганда манбалар унинг сирли оламини очиб боради ва ҳар бир ривожланган жамиятда унинг ўзига хос хусусиятларини юзага чиқаради.

Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари туғрисида”ги ҳамда “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари туғрисида”ги қарорлари маданият ва санъат тараққиётида ўзига хос тарихий воқеа бўлди. Ўзбек маданияти ва санъати тарихидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, диний муносабатлар ва маданий алоқалар миллий рақс санъатини бир тарафдан тараққий этишига, бошқа тарафдан эса жиловланишига сабаб бўлди. Рақс санъати, айниқса Амир Темур ва темурийлар салтанатида даврида рақс топганлиги, унда хотин-қизларнинг ўрни катта бўлган бўлиб, ранг-баранглик, тарихий қатламлар рақсда яққол кўзга ташланган. Олов атрофидаги ўйинлар, “Анахита ва Рустам” тимсолларига бағишланган ўйинлар, мақом рақслари, “Арғуштақ” каби рақслар шулар жумласидандир. “Муножот”, “Танавор”, “Лазги” мумтоз рақслари ҳам айнан шу даврда малакали ижрочилар дастуридан мустаҳкам ўрин олган. Рақс санъати кишларни гўзаллик ва нафосат оламига етаклайди, ёш авлоднинг маънавий дунёсини ҳар томонлама бойитади, олижаноб фазилатларни такомиллаштиришга кўмак беради, халқимизнинг энг мунаввар қадриятлари, инсоний фазилатлари, миллий анъаналарини ифодалайди. Рақс шундай гўзал санъат турики, у ўзида нафисликни, гўзалликни, эстетик завқ – шавқ ҳиссиётини акс эттиради. У, инсонлар руҳиятига аста ва беозоргина таъсир ўтказиб бораверади. Рақс табиатини ўрганиш муаммоларини ечиш, унинг ривожланиши асоси бўлиб, миллий санъатнинг гуллаб – яшнашини таъминлайди.

Зеро ўзбек миллий рақс санъати тарихан жуда катта йўлни босиб ўтганлиги, унинг қадимий илдизлари халқ ўйин ва томошаларига бориб тақалади. XX асрга келиб ўзбек рақс санъати ўз қадим анъаналари билан бир қаторда жаҳон миқёсида шаклланган янги тажрибалар асосида ривожланиш йўлига ўтди. Халқнинг кўп йиллик миллий рақс санъати тажрибалари кейинчалик европача русумдаги сахна маданияти талаблари билан мувофиқлаштирилди. Бизнинг миллий меросимиз узоқ даврлар ўз анаъаналарни сақлаб қолган ҳолда янгича бадий тамойиллар негизида ривожлантирилди. Босиб ўтилган даврда ўзбек миллий рақс санъатида кўплаб ижодий тажрибалар, ютуқлар, муваффақиятлар қўлга киритилди. Етук санъат усталари етишиб чиқди, юксак сахна маҳорати эгалланди, қатор ижодий ансамбллар ташкил қилинди ва улар миллий рақс санъатимиз шухратини дунё хамжамиятида тараннум этдилар. Бугунгилик кунда миллий рақс санъатимиз ўзининг узоқ йиллик

анъаналарини давом эттириш билан бир қаторда янги тажрибалар ҳамда ижодий тамойилларини намоён этиб келмоқда. Шунини таъкидлаш жоизки рақс санъатининг ривожини, такомиллаштириш жараёни профессионал кадрлар билан боғлиқ. Бундай юксак малакали кадрларни тайёрлаш учун эса рақс таълимини янада ривожлантириш, жаҳон андозалари даражасига етказиш зарур. Мазкур тадқиқот ишлари аввалида ёшларни миллий қадриятлар, анъаналар руҳида тарбиялаш, уларга меросий рақслар тарихи, илдизлари ўзига хослик жиҳатларидек муҳим тушунчаларни қадрият сифатида ўргатиш, устозлардан ўтиб келаётган рақс асослари, бадиият, образлилик, хатти-ҳаракатлар семантикасини идрок этиш ҳиссини ривожлантириш каби муҳим вазифалар туради.

Жамиятнинг моддий ва маънавий маданияти ортиб боргани сари ўсиб келаётган ёш авлодни таълим-тарбиясига тобора жиддий ва масъулият билан ёндошиш талаб этилади. Халқимизнинг рақс мусиқа маданияти ва санъати жуда ҳам катта асрлик тарихга эга бўлиб, жуда кўпгина созанда ва хонандалар ёш авлоднинг ҳаётий фаолиятида қарор топган халқ ҳамда оғзаки анъанадаги профессионал мусиқа - рақс санъати бу ҳақида гувоҳлик беради.

Хулоса. Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш жоизки ўзбек миллий рақси азалдан байрам тантаналарда шодиёна дамларнинг авжи сифатида ижро этиб келинган бўлиб, халқимизнинг жон томиридан пайдо бўлган бу санъат тирик бир вужуд каби мудом ривожланишда бўлган. Рақс санъати анъанавий сақланиш жараёнида ривожланиб, такомиллашиб борган. Турмуш эса ҳамини янгидан -янги рақслар яратиш учун мавзулар инъом этиб турган. Бу эса жамиятнинг маънавий янгиланиш жараёнида тарихий тараққиёт босқичларида ўз ҳаётий тасдиғини топди. Зеро ўз навбатида, янада юксакроқ ижодий вазифаларни таҳлил қилишни, тақозо этган. Натижада ўзбек санъати шарқдаги энг қадимий санъатлардан бири бўлиб, кўп йиллар мобойнида ривожланиб келган бу санъат халқ маънавий ва маданий бойлигининг ажралмас бир қисми, у ўзининг бой анъаналари билан инсонларнинг манфаатларига қатта хизмат қилиб келиб, бу жараёнда ўз-ўзидан мумтоз рақсларни белгилловчи кўплаб бадиий қадриятларимизнинг янги қирраларини кашф этишга, уларнинг тарихий илдизларини тизимли ўрганишга алоҳида эътибор берилган.

References:

1. Ўзбекистон республикаси Президентининг қарори “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш тўғрисида”ги ПҚ-4584-сон 04.02.2020.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 29 декабр 2021 йилнинг энг муҳим устувор вазифалари ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожатномаси.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги - Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисидаги 1059-сон Қарори 1 -илоvasи //Қоун хужжатлари маълумотлари миллий базаси.03.01.2020 й, 09/20/1059/4265-сон.
4. H.Naroeva.international Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education Hosted from Istanbul, Turkey <https://conferencea.org> March 28th 2022.
5. Ўзбек мусиқа тарихи. Тошкент; “Ўқитувчи” нашириёти. 1981 й. 6-7б.

6. Н.Абрайкулова. “Рақс жамоаси билан ишлаш услубиёти” Тошкент; 2003й. 9б.
7. Р.Каримова, Д.И.Сайфуллаева. “Ўзбек аёллар якка рақслари” Тошкент; 2007й. 23б.
8. Р.Хўжаева. “Маърифат” “Хар бир ҳаракатда оламча маъно” мақоласи. 2009 й. 17 июнь.16 б.
9. М.Ғаниева. “Буюк рақс мактабида анъанайлик ва замонавийлик масалалари” Диссертация. Тошкент; 2018й.3б.
10. Ч.Джурабаева . “Ўзбекистон халқ артисти Кундуз Миркаримованинг миллий рақс санъати ривожланишига қўшган ҳиссаси” Диссертация. Тошкент; 2018й. 19б.
11. Д.Сайфуллаева, З. Казакбаева. “Ўзбек рақс санъати тарихи ва рақс сахналаштириш сирлари” Тошкент; Ворис-нашириёти. МЧЖ. 2006.8б.
12. Ў.Мухаммедова. “Рақс санъати равнақида аёлларнинг ўрни” “Санъат” Ўзбекистон бадиий академияси журнали.4/2011й.32-34б.
13. Н.Жўраев, А.Замонов “Рақс тарихи” Тошкент; 2009й. 26-б.
14. Э.Й.Саитова, Н.Э.Абрайкулова. “Хореография ва рақс асослари” Тошкент; 2015 й.123-б.
15. Ахматжон Рахимов. Тошкент; “Turon zamin ziyo” 2016 й.223-225 1б. “Ўзбекитон адабиёти ва санъати” газетаси. 1994 й. 22 апрель.
16. Nazarova, I.Z. (2022, May). FACTORS IN THE ART OF NATIONAL DANCE IN YOUTH EDUCATION. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 38-40).
17. Najmetdinova, M. (2023). YOSHLAR AXLOQIY TARBIYASINI YUKSALTIRISHDA OMMAVIY-MADANIY TADBIRLARNING FALSAFIY TAHLILI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(6), 17–24.
18. Najmetdinova, M.M. (2023). YOSHLARNING ESTETIK TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA-AJDODLAR MEROSINING TUTGAN O'RNI. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(5), 1185-1191.
19. Нажметдинова, М., & Жўрабоева, Х. (2023). МАҚОМ САНЪАТИ ВА УНИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ДУНЁҚАРАШИГА ТАЪСИРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 813-817.
20. Nurmamatovich, S. T. (2023). МУҚАДДАС ИСЛОМ ДИНИМИЗДА МУСИҚАГА МУНОСАБАТ. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(5), 1176-1184.
21. Шокиров, Т. (2023). МАҚОМ ЯККА ХОНАНДАЛИГИДА ОВОЗЛАР ВА АНСАМБЛДА КУЙЛАШ. *Наука и инновация*, 1(8), 141-145.
22. Шокиров Тохиржон Нурмаматович //МИЛЛИЙ МУСИҚА МАДАНИЯТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ (фольклор, дostonчилик, мақом мисолида)// SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. № 3, 2022. 31-38 pages.
23. Турсунова, Л. (2023). ЁШЛАР МУСИҚА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ОМИЛЛАРИНИ ҲАЁТГА ТАДБИҚ ЭТИШ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(5 Part 2), 23–34.